

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „ЕТНОЛОГИЯ“

Калоян Валериев Ангелов

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд на тема:

**ЕТНОПСИХОЛОГИЧЕСКИ МОДЕЛ НА КООРДИНАЦИОННО-
ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПОЛИТИКИ В БЪЛГАРИЯ (1989-2019)**

ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД

За присъждане на образователна и научна степен „Доктор“

Научно направление: шифър 3.1 „Социология, антропология и науки за
културата“

Научен ръководител:

Проф. д-р Ирина Колева

София

2022

Дисертационният труд е обсъден и насочен за защита от съвет на катедра „Етнология” при Историческия факултет на Софийски Университет „Св. Климент Охридски”, проведен на 27.04.2022 г.

Дисертацията е структурирана в увод, изложение в четири глави, изводи, заключение, библиография, приложения и приноси с общ обем 310 страници, от които 19 стр. приложения. Библиографията включва 106 единици, от които 79 източници на кирилица, 27 на латиница. Приложенията включват непопълнен въпросник за училище, непопълнена оценка за заинтересовани страни, списък на респонденти и четири excel files, с размер 2.60 МВ, представляващи количествените резултати от проведеното анкетно проучване. В дисертационния труд са включени общо 24 фигури.

ЕТНОПСИХОЛОГИЧЕСКИ МОДЕЛ НА КООРДИНАЦИОННО-ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПОЛИТИКИ В БЪЛГАРИЯ (1989-2019)

Съдържание

УВОД	3
ПЪРВА ГЛАВА. МОДЕЛИ И ПРАКТИКИ ЗА КООРДИНАЦИОННО-ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПОЛИТИКИ В БЪЛГАРИЯ В ПЕРИОДА 1989-2019 (етнопсихологически основания за образователно взаимодействие).....	11
ВТОРА ГЛАВА. АНАЛИЗ НА КООРДИНАЦИОННО-ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПОЛИТИКИ В БЪЛГАРИЯ В ПЕРИОДА 1989-2019 (етнопсихологически основания за образователно взаимодействие с ученици от ромската етническа общност)	12
ТРЕТА ГЛАВА. СПЕЦИФИКА НА РОМСКАТА ЕТНИЧЕСКА ОБЩНОСТ В БЪЛГАРИЯ (етноложки основания за образователно взаимодействие).....	12
ЧЕТВЪРТА ГЛАВА. Изследователски модул: ЕТНОПСИХОЛОГИЧЕСКИ МОДЕЛ НА КООРДИНАЦИОННО-ОБРАЗОВАТЕЛНА ПОЛИТИКА ЗА ОБРАЗОВАТЕЛНА ИНТЕГРАЦИЯ НА УЧЕНИЦИ ОТ РОМСКАТА ЕТНИЧЕСКА ОБЩНОСТ	13
ИЗВОДИ	21
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	27
ПРИНОСИ	33
ПУБЛИКАЦИИ	34
ENGLISH ABSTRACT	35

УВОД

Обща характеристика на етнопсихологическото изследването. Актуалност и значимост на изследвания проблем

Пред човечеството са изправени редица от заплахи, свързани с глобално затопляне, военни конфликти, въоръжаване с атомни оръжия, адаптация към модерните технологии, пандемии и прочее. Разрешаването на тези въпроси е пряко свързано от една страна с разбирателството и хармоничното съжителство на различните етно-социални малцинства в обществото, а от друга с факта, че разрешаването им ще бъде толкова по-лесно, колкото повече от наличния човешки ресурс е действително ангажиран със споменатите, пък и предстоящи проблеми.

Това е пряко свързано с образователната система, която има немалко значение при осигуряването на положителна атмосфера в обществото, което не допуска дискриминация и нетолерантно отношение. Връзката между намаляване на въглеродните емисии и социално приобщаване, особено по отношение на образованието е разпознато като приоритет и от Европейския съюз (ЕС). Актуалността на темата за дискриминацията и постигане на равен достъп до качествено образование е обусловена както от реалностите и необходимостите в България, така и от международни документи, които страната е ратифицирала, като Конвенцията на ООН за правата на детето (и др.), така и потвърдени от български нормативни и пожелателни документи като Закона за закрила на детето (и др.), в които основен принцип е недопускането на дискриминация.

Актуалността на темата е и свързана и с членството на България в ЕС, където още през 1970 г. Комитетът на министрите на Съвета на Европа приема резолюция относно обучението в училище на децата на мигрантите. Резолюцията има две основни цели, а именно да отчетат и компенсират езиковите трудности на децата на мигрантите, както и да отчетат езиковия статут и културна принадлежност и да се фокусират върху усилване на връзките с езика и културата на страната, от която детето произхожда. Приоритетът на ЕС за образованието на ромското население идва през 80-те години на ХХ в. В рамките на ЕС всички общности са своеобразни малцинства и хармоничната им комуникация и разбирателство и включване, посредством образование а и други направления, обуславят успешната социална кохезия (сближаване) и бъдеще на съюза. Съветът на Европа определя социалната кохезия като „способността на обществото да гарантира благополучието на всичко свои членове – минимизиране на

несъответствията, и избягване на маргинализацията – за управление на различията и разделенията, и да осигурят средства за постигане на благоденствие за всички членове. Социалното сближаване е политическа концепция, която е от съществено значение за изпълнението на трите основни ценности на Съвета на Европа: човешки права, демокрация и върховенство на закона“.

Ромската общност е над 1% от населението в съюза, което е значителен дял и съпоставим с дела на българският етнос в Европа, който отново е около 1% (!). В четири европейски държави ромският относителен дял е значим - **България: 9,94%**, Румъния: 9,02%, Словакия: 8,63%, Унгария: 7,49%. Във всички тези държави има представен увеличаващ се процент на ромския училищен относителен дял, което е пряко свързано с бъдещата работна ръка на въпросните страни. На кратко „допринасянето за тяхното [ромското] равенство и приобщаване не е важно в смисъла на основополагащи права, но и също от чисто икономическо значение“ [превод мой, К.А.]

Актуалността на темата се обуславя от изострената демографска криза в България, която се изразява в намаляването на общия брой на населението в три главни аспекта – (1) намаляване на раждаемостта (поради аборти, семейно положение, репродуктивни проблеми, живородени деца); (2) запазване на високи нива на смъртност; и (3) миграционни процеси. В резултат на това отрицателният прираст на страната е -6.5‰ за 2018 г., -6.7‰ за 2019 г. и -9.5‰ за 2020 г. Скокът в последната година се дължи на увеличението на смъртността, поради COVID-19. Второ следствие е продължаващият процес на застаряване на населението като за 2020 г. 21.8% от населението на страната е над 65 г., като за някои области той достига или е близо до 30% (Видин – 30,0%, Габрово – 29.1%, Кюстендил – 27,7%). Най-нисък е в София-град (17,7%) и Варна (19,4%). Това директно се връзва със следващата статистика за население в трудоспособна възраст – 59,8% от населението към 31.12.2019 г.

По отношение на демографската криза е важно да се отбележат и статистики, които се отнасят до браковете в България. Първата е нарастването на броя на извънбрачните раждания, за сметка на брачните такива. За 2010 г. относителният дял на живоражданията от извънбрачни връзки е 54.1%. Семействата с извънбрачни раждания се разпадат по-често от тези с юридически сключен брак, което повишава риска от изоставени деца и жени в риск. Притеснителна е и тенденцията, че извънбрачните раждания се срещат по-често и при по-младите жени на възраст от 15-19-годишна

възраст и 20-24-годишна възраст, което още веднъж увеличава риска за децата. Наблюдават се и тенденции за постепенно увеличаване на възрастта за сключване на брак, а и намаляване на годините за продължителност на брака. Тези тенденции увеличават процентно рисковите групи, които от своя страна са в специалните грижи на държавата, а и затруднява образователната система, заради тенденцията на увеличаващ се процент на деца и ученици, които се нуждаят от допълнителна подкрепа.

Като странични фактори има изразено неравенство и по отношение на редица обществени блага, като равен достъп до образование, здравеопазване, социални услуги и други. Пряко следствие от това в България, макар и да има подобряване на показателите за детска смъртност в отчетените 14 години (2003-2017), продължава да има два пъти по-висок процент от средния в ЕС. Коефициентът на детска смъртност у нас е значително по-висок при етническите малцинства и най-вече при ромите. Според някои специалисти детската смъртност на ромското население в България, 1989 г., е 240/1000 при средна стойност за страната от 40/1000. С това се нарушава чл. 24, ал. 1 от Конвенцията за правата на детето, която задължава държавите „правото на детето да се ползва от най-високия достижим стандарт на здравословно състояние и от здравните услуги за лечение...“ и по-специално, ал. 2 държавите да „помагат усилия за осигуряване на прилагане на това право и по-специално предприемат подходящи мерки с цел: а) да намалят смъртността при кърмачета и децата;“ и прочее.

Комбинирайки статистиките на Европейската комисия и Националния статистически институт, се получава че по-малко от 60% от населението на България е в трудоспособна възраст, а близо 10% от цялото население, принадлежи към ромската етническа група. Тези проценти ясно демонстрират значението на ромската общност в Република България и в тази връзка няма да е излишно да се разгледат по-задълбочена информация за нея. Според данните от преброяването от 2011 г. образованието сред определените се като роми стои по следния начин:

Таблица 1 Ниво на образование сред определените се като роми в преброяването от 2011 г.

Ниво на образование	Брой	% от всички в тази категория	% от определените се като роми
<i>Висше</i>	948	0,07%	0,29%
<i>Средно</i>	18948	0,69%	5,82%
<i>Основно</i>	97544	6,8%	30,00%
Начално и незавършено	131337	17,25%	40,37%

<i>Никога не посещавали</i>	26154	37,85%	8,04%
<i>Деце</i>	50412	12,34%	14,5%

Данните от таблицата показват ясно, че има сериозен дисбаланс между ромската етническа група и останалата част от населението на страната, особено в частта с начално и незавършено образование, в която група се включват не само ученици, но и сериозен процент на незавършили образование. Към тази статистика трябва да се добави и че ромското население се характеризира с по-ниска средна възраст за смъртност. Данните за това могат да се видят в окончателните данни от преброяването 2011 г., в което от определените се като роми на 0-9-годишна възраст са 12% от общото население, като с повишаването на възрастта този процент тенденциозно пада до 0.4% от населението за тези, които са над 80-годишна възраст. Трябва да се има предвид, че това са данни само от тези, които са се самоопределили като роми, т.е. тези проценти са реално по-високи във всички възрастови деления.

Изводът е, че по-голямата част от споменатите вече близо 10% ромска общност в България, според данните на Европейската комисия, ще се разпределят именно във възрастовите групи под 15 години и под 64 години. С други думи може да се каже, че неизвестно какъв точно процент, но значим дял от учениците и от работоспособното население на страната са от ромски произход, което още веднъж увеличава значението и потенциала на това население за България. Обусловено от всичко това, подкрепата за пълноценно участие в образователния процес, включително от уязвими групи и прочее, поставено като приоритет 1.1.б. в България 2030.

Трябва да се има предвид и друга голяма разлика и това е, че според преброяването на НСИ от 2011 г. преобладаващата част от българския етнос живее в градовете. Това е в сравнение със следващите по многочисленост етнически групи, турската и ромската, които се разпределят равномерно по градове и села. В резултат това означава, че ромската и турската етническа общност доминират в селата, за сметка на българския етнос. Значението на тази информация идва при комбинирането ѝ с данните от качеството на образованието в България по места. Според резултатите на България от PISA, разликата между най-добрите и най-лошите ученици е 160 точки, при средно от всички страни от 104 точки. В този дух са и резултатите от матурите по български език и литература и математика, където може да се види голямата разлика в резултатите между най-силните и най-слабите училища в страната – „в

общообразователните гимназии е 3,83, в професионалните – 3,44, а в профилираните – 4,73. Средният успех по математика е съответно 4,29; 3,65 и 4,84.“ Тази разлика е и по отношение на етническите общности.

На кратко има голяма разлика между най-добрите и най-лошите ученици в страната и то различията са по места и училища, а не в рамките на едно и също училище. Тук можем да добавим и цялостното качество на българското образование във всички етапи (предучилищно, училищно и висше). Според изследването „Global Competitiveness Report 2017–2018 на Световния икономически форум, България е на 87-о място в света (от 137 държави) и на 26-о място в ЕС, изпреварвайки само Унгария и Хърватска, по показателя качество на образователната система.“

Обобщението, което може да се направи е, че голяма част от населението на страната е от ромски произход и по-голямата част от това население е разпределено именно в ключовите възрасти за бъдещото на България – в категориите до 15 и до 64-годишна възраст. Втори основен резултат е, че смъртността при ромите настъпва тенденциозно по-рано, а има и по-висока смъртност при живородените деца. Трети основен резултат е, че ромското население се случва да бъде фокусирано в определени селски региони или пък в гетоизирани градски структури. Четвърти основен резултат е, че тенденциозно при ромската етническа общност има по-висок процент на отпадналите от образователната система, а също така и за страната като цяло има голяма разлика между най-успешните и най-слабите образователни резултати по места. Всичко това показва, че най-голяма възможност и потенциал за положителна промяна има именно в ромското население на страната и България към днешна дата има необходимост от сериозна оптимизация с цел подобряването на качеството на живота на ромското население и интеграцията му във всички сфери на обществото.

Ангажирането на възможно най-голям дял от населението за решаването на належащите проблеми е от особена важност за България, тъй като държавата преживява изострена демографска криза (стигаща до катастрофа) и увеличаването на малцинствения дял в детска и ученическа възраст. Последното само по себе си не е проблем, но трябва да се има предвид дискриминационното отношение на българската етническа общност спрямо малцинствата и най-вече ромската етническа общност и неравния достъп до образование, трудова заетост и прочее, поради различни етно-социални причини. Всичко това превръща темата за приобщаването на малцинствата

към образованието и обществото не просто в актуална тема, но и в необходимост да бъде основен приоритет за България.

Цел, задачи, предмет, обект и хипотеза на етнопсихологическото изследване

Етнопсихологическото изследването се фокусира върху координационно-образователни политики в българското образование, по отношение на ромската етническа група в България. **Проучваният период** е 1989-2019 г., като тежестта пада върху периода след 2016 г., когато излиза новия Закон за предучилищно и училищно образование (ЗПУО), с прилежащите му наредби, което значително изменя ситуацията в България, в сферата на образованието. Причината етнопсихологическото изследване да се фокусира именно върху периода 1989-2019 г. и особено след 2016 г. е с цел да разглежда възможно най-съвременна проблематика. Това дава възможност етнопсихологическото изследване да анализира актуални въпроси и съответно разполага с широка приложимост. В тази връзка трябва да се уточни, че влиянието на COVID-19 върху образователната система е разгледано, доколкото излиза като въпрос по време на дълбочинните интервюта, но не е анализирано специално, защото ефектите от вируса върху образователната система излизат извън обхващания период. Макар и COVID-19 да е регистриран декември 2019 г., разпространението му и ефекта върху българската образователна система идва през 2020 и 2021 г. Пандемията и ефектите от пандемията са разгледани само в контекста на координация между образователните институции, по отношение на образователната интеграция на ученици от ромски произход в България.

Целта на етнопсихологическото изследването е разкриване на ограничения, довеждащи до неравен достъп до качествено образование за ученици в неравностойно етно-социално положение от ромско произход и изграждане на модел, базиран на рефлексивния подход, който цели утвърждаване на споменатия равен достъп до качествено образование. **Конкретната цел** е извършване на ситуационен анализ на модели и практики за координационно-образователни политики в България, в периода 1989-2019, по отношение на образователната интеграция на ученици от ромски произход в България.

ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИТЕ ЗАДАЧИ СА:

(1) извършване на SWOT анализ на европейски и български нормативни и пожелателни документи, свързани с училищното образование на ромската етническа общност в България;

(2) теоретичен анализ на етнологички източници за спецификата на ромската етническа общност в България;

(3) да се извърши емпиричен анализ на проведено включено наблюдение, по отношение на образователната интеграция на ученици от ромски произход в България;

(4) да се извърши емпиричен анализ на проведени въпросници сред педагогически и непедагогически специалисти от училища и проведена оценка на заинтересовани страни в България, по отношение на межкултурното образование;

(5) да се извърши емпиричен анализ на проведени дълбочинни интервюта с представители на образователни институции, администрация и неправителствени организации, които имат отношение към образователната интеграция на ученици от ромски произход в България.

Обектът на етнопсихологическото изследване са етнопсихологическите основания на провежданите координационни образователни политики, по отношение на образователната интеграция на ученици от ромски произход в България в дирекциите на Министерството на образованието и науката (МОН), образователни институции и неправителствени организации, чиято дейност отново е свързана с образователната интеграция на ученици от ромски произход в България.

Предметът на етнопсихологическото изследването са рефлексивни основания за разработване на етнопсихологически модел на координация в и между образователните институции, по отношение на ромската етническа общност в България, базиран на теоретико-емпиричен анализ и основан на рефлексивния подход.

Работната **хипотеза** на етнопсихологическото изследване е, че координацията в училищното образование, по отношение на ученици в неравностойно етно-социално положение, може да бъде подобрена, посредством внедряване на рефлексивния подход.

Методология на етнопсихологическото изследване

Методологията на труда включва етнология и етнопсихология, в основата на които стои рефлексивният подход. Използва се ситуативен анализ, при разглеждането на модели и практики за координационно-образователни политики в България, в

периода 1989-2019, по отношение на образователната интеграция на ученици от ромски произход в България; SWOT анализ на европейски и български нормативни и пожелателни документи, свързани с образователната интеграция на ученици от ромски произход в България; теоретичен анализ на етноложки източници за спецификата на ромската етническа общност в България; както и емпиричен анализ, на координационно-образователна политика за образователна интеграция на ученици от ромската етническа общност в България, базиран на проведени въпросници, дълбочинни интервюта и включено наблюдение.

Теоретичната част е разделена в три глави. Първата започва с етнопсихологическите основания на рефлексивния подход и продължава с обзор на етнопсихологически подходи, практики и модели в училищното образование, засягащо ромската етническа общност в Република България. Втората глава се фокусира върху SWOT анализ на европейска и българска нормативна и пожелателна уредба, относно училищното образование на ромската етническа общност в България. Третата глава представлява теоретичен анализ на културните специфики на ромската етническа общност в България.

Емпиричният анализ е четвърта глава и се базира на анкетно проучване, проведено в рамките на Проект №BG05M2OP001-3.017-0011, с наименование „Повишаване на капацитета на педагогическите специалисти и образователни медиатори за работа в мултикултурна среда“, финансиран от Оперативна програма „Наука и образование за интелигентен растеж“, съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейските структурни и инвестиционни фондове. В рамките на проекта бях младши експерт и участвах в направата и анализа на две анкети – за педагогически и непедагогически специалисти в училища; и за заинтересовани страни. Под „непедагогически специалисти“ се има предвид образователните медиатори. Под „заинтересовани страни“ се има предвид родители и други членове на обществото, които по един или друг начин са ангажирани с образованието. Анкетите са направени с училища, и заинтересовани страни от цялата страна и засягат темата за интеркултурното образование. Общата бройка на въпросниците е 276, като се разпределят на 112 оценки на заинтересовани страни и на 164 анкети на специалисти от училищата.

Вторият аспект на емпиричния анализ включва 50 дълбочинни интервюта от различни места в страната по етнографски подход. Тези интервюта включват директори на образователни институции, в това число училища, детски градини, центрове за

подпомагане на личностното развитие (ЦПЛР) и регионални центрове за подкрепа на процеса на приобщаващо образование (РЦПППО). В интервютата са включени и директори на детски градини, с цел да се проследи координацията и отношенията между образователните институции детска градина – училище, засягаща образователната интеграция на ученици от ромски произход в България.

Втори тип интервюта са правени с представители на различни дирекции на Министерството на образованието, началници на Регионални управления по образованието (РУО), както и представители на образователната администрация, в това число и администрация от общините, отнасяща се до образованието. Третият тип интервюта са проведени с представители на неправителствени организации (НПО), които са свързани с образованието на ромската етническа общност. Интервютата са проведени в градове и села в областите София-град, Бургас, Монтана и Ямбол, като стремежът е бил да има образователни институции и други административни представители от столица, големи градове, малки градове и села равномерно.

Отделно емпиричният анализ се допълва от обзор на добри практики в страната, интервюта, проведени с учители, теренни проучвания, които включват и интервюта с родители, местни жители и кметове, както и ежедневната ми работа като учител в училище, участие в проекти и конференции.

ПЪРВА ГЛАВА. МОДЕЛИ И ПРАКТИКИ ЗА КООРДИНАЦИОННО-ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПОЛИТИКИ В БЪЛГАРИЯ В ПЕРИОДА 1989-2019 (етнопсихологически основания за образователно взаимодействие)

Настоящата глава разглежда модели и практики в координационно-образователни политики в България за периода 1989-2019 г. Предвид спецификата на етнопсихологическото изследване, фокусът е върху училищното образование за ромската етническа общност и етнопсихологическите маркери за образователно взаимодействие. Използваният подход е ситуативен анализ. Главата започва с понятиен апарат и продължава с рефлексивни основания. След полагането на тази основа се обръща внимание на особеностите на подходи за образователна интеграция, както и някои теоретично разгледани модели и етнообразователни практики, в сферата на образователната интеграция.

ВТОРА ГЛАВА. АНАЛИЗ НА КООРДИНАЦИОННО-ОБРАЗОВАТЕЛНИ ПОЛИТИКИ В БЪЛГАРИЯ В ПЕРИОДА 1989-2019 (етнопсихологически основания за образователно взаимодействие с ученици от ромската етническа общност)

Настоящата глава извършва SWOT анализ в хронологичен ред на документи, относно образователна интеграция на ученици от ромската етническа общност в България в периода 1989-2019 г. Под **SWOT анализ** се разбира залегнал в науката техника от стратегическото управление, разработена от Алберт Хъмфри. Техниката се фокусира върху силните страни (strengths), слабите страни (weaknesses), възможностите (opportunities) и заплахите (threats) на даден проблем. Силните и слабите страни формират категория на черти с вътрешен характер, докато заплахите и възможностите – с външен характер. Друга двойка може да се направи между силни страни и възможности, които са положителните черти да даден феномен, срещу слабите страни и заплахите, които са отрицателните черти. Подобен тип анализ се отличава със задълбоченото изследване на всички страни на даден проблем и с разглеждането на всякакви бъдещи възможности и заплахи. В този смисъл е изключително полезен за разглеждането на политики, проекти, конкретни документи и прочее.

Втора глава започва с обзор на теоретичните понятия и рефлексивните основания за необходимостта от подобен анализ. Същината на главата включва SWOT анализи на нормативна уредба в България и пожелателна уредба в България и Европа, по отношение на образователната интеграция на ромската етническа група в България. Анализът е разделен хронологическо, като първият период е 1989-2016 г., а вторият е 2016-2019 г. Разделителната линия е издаването на Закона за предучилищно и училищното образование (2016) в България, заедно с прилежащите му държавни образователни стандарти, обнародвани в качеството си на наредби, защото тези документи значително изменят ситуацията в българското образование като цяло, но и в аспектите, засягащи етнопсихологическото изследване.

ТРЕТА ГЛАВА. СПЕЦИФИКА НА РОМСКАТА ЕТНИЧЕСКА ОБЩНОСТ В БЪЛГАРИЯ (етноложки основания за образователно взаимодействие)

Ромската етническа общност е във фокуса на обекта на етнопсихологическото изследване и в този смисъл познаването на спецификите ѝ в България, а и иначе, е от ключово условие за какъвто и да е било успех и приложение на труда в реална

обстановка. Особена специфика на ромската етническа общност е вътрешната ѝ раздробеност и различия, което е от фундаментална важност, защото означава че всяка по-малка общност е уникална по своя характер. Друга важна особеност е трудността с преброяването на ромската общност, което е важно от научна и политическа гледна точка, при взимането на оптимални решения за неутрализирането на дискриминационно и нетолерантно поведение, но и за образователната интеграция на ромската етническа общност.

Настоящата глава извършва теоретичен анализ на етноложки източници, засягащи ромската етническа общност в България. Използваните методи са кабинетен анализ на етноложки източници, по отношение на спецификите на ромската етническа общност; хронологичен анализ, който проследява движението и заселването на ромската етническа общност; и тематичен анализ, който разглежда културните специфики на ромската етническа общност. Всеки един от направените анализи е направен през призмата и в контекста на образователната интеграция на ромската етническа общност в България.

Главата започва с основния понятиен апарат, проследява теории за произхода и придвижване на циганите и установяване на ромите по българските земи. Особена важност в този преглед е и мястото на ромите в българското образование, особено в по-близко време (след 1989 г.), където имаме повече налична информация, но и по-голямо значение като фактор и влияние към настоящето.

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА. Изследователски модул: ЕТНОПСИХОЛОГИЧЕСКИ МОДЕЛ НА КООРДИНАЦИОННО- ОБРАЗОВАТЕЛНА ПОЛИТИКА ЗА ОБРАЗОВАТЕЛНА ИНТЕГРАЦИЯ НА УЧЕНИЦИ ОТ РОМСКАТА ЕТНИЧЕСКА ОБЩНОСТ

Наличието на емпиричния анализ се обуславя от необходимостта да се задълбочат теоретичните изследвания в първите три глави на етнопсихологическото изследване. В рамките на настоящата глава се използва анализ на етнопсихологически маркери и сравнителен анализ, който цели да определи проблемите в сферата на образователната интеграция както между различните области в България, различните видове селища по големина (столица - голям град - малък град - село) и различните видове училища (като основни, средни, обединени, гимназия). Втори важен аспект е проследяването на разликите между нормативно зададената ситуация от страна на

ръководните институции и как те различно биват възприети по места, къде успешно, къде със затруднения. Не на последно място стои и въпроса за това да се познава практически обстановката в страната, дори на личностно ниво, за да може предлаганите промени да бъдат аргументирани и адекватни, спрямо нуждите на образователните кадри и институции като цяло.

В рамките на изследователския модул често ще се говори за **деца и ученици**. В този смисъл а важно още в началото да се определи разликата между „деца“ и „ученици“ в контекста на ЗПУО е това, че децата се обучават в предучилищно образование (ясла и детска градина), докато учениците се обучават в училище. Тъй като етнопсихологическото изследване се фокусира върху училищното образование, в труда най-често ще се говори за ученици. Понятията „дете/деца“ ще индикират, че се говори за предучилищно образование, а съответно „студент“ – висше образование.

Аргументите за прилагането на етнопсихологическия подход се основават на предмета и на обекта на изследване в етнопсихологическото изследване, което се фокусира върху образователната интеграция на учениците от ромската етническа група. Оттук и етнопсихологическия подход е подходящ, тъй като позволява разбирането и проблема за образователната интеграция на учениците от ромската етническа група в дълбочина и дава възможност за проява на разбиране към спецификите на етническите ромски субгрупови общности. Оттук произлиза и необходимостта от межкултурна комуникация. Успешната межкултурна комуникация се определя не толкова от липсата на конфликти в комуникацията, доколкото междуличностни конфликти в рамките на големи групи от хора, каквато е училищната среда, са неизбежни. Успешната межкултурна комуникация се определя от умението за преодоляването на конфликтите в межкултурна среда, както и създаването на положителна атмосфера, която от една страна да намалява интензитета на въпросните конфликти, но и да не позволява междуличностните конфликти да се превръщат в межкултурни такива.

Един от факторите или условие за успешна междуетническа комуникация е самото наличието на междуетническа комуникация. Наличието на подобна комуникация предоставя опит на участниците да могат да общуват с представители на други етнически групи с или без допълнителни познания за чуждата етническа култура. Последното е важно, защото индивидът е необходимо да притежава умението да общува с други хора, представители на непознати нему етнически култури, каквито

неминуемо се срещат в рамките на ЕС. Белезите на успешната межкултурна комуникация са толерантно отношение, емоционална интелигентност, личностна и диалогична рефлексия и отново отношение към другите не спрямо етническата им характеристика, колкото индивидуалните им особености. Етническата характеристика е важна, доколкото е важно съобразяването със спецификите на етническата или субетническата култура, особено в сферата на комуникацията с представители на чужди общности. Въпреки това, индивидуалните особености винаги трябва да остават водещи за успешната межкултурна комуникация.

Познаването на културните и комуникационните специфики на дадена етническа или субетническа култура и общност увеличава своето значение при тези групи, които са етнически хомогенни (само българи, само роми, само турци и прочее). Или с други думи казано при тези, които липсва междуетническа комуникация в ежедневието. Това познание на чуждите култури ще е най-полезно на тези хомогенни групи, именно защото на тях им липсва опит от межкултурна комуникация и това познание играе ролята на компенсиращ фактор. Опознаването на чуждите култури помага, за да се видят нейните характеристики, било то положителни и отрицателни, но важното е да се приемат за такива, каквито са. В същото време това се комбинира с рефлексивното изучаването на собствената култура, като отново се извеждат не само положителните, но и отрицателните ѝ характеристики, с цел да се приеме дори собствената културата като такава, каквата е.

С познаването на вътрешни индивидуални и вътрешни групови ценности на собствената и чуждата култура започват да се начертават приликите и разликите между двете култури и се набляга както на това, което разделя двете култури, така и това, което ги обединява. Противно на очакваното и приликите, и разликите са от немаловажно значение, защото осъзнаването на различията на двете култури дава възможност да се избегнат нежелани и несъзнателни пренебрегвания на чуждата култура, поради небрежност или невежество; докато приликите между двете култури са ключови, защото именно те помагат на неопитните в межкултурната комуникация да намерят допирни точки с отсрещната страна. Ето защо познаването на чужда култура е важен фактор за успешна межкултурна комуникация, особено за хомогенни етнически общности, които не са изложени на ежедневна межкултурна среда и комуникация от ранна детска възраст.

Важно е да се отбележи и че умението за успешна межкултурна комуникация със специфична етническа общност, не гарантира успех за межкултурна комуникация с всяка етническа общност. Това е пък особен проблем при групи, които са хетерогенни, които образуват мултиетническа среда. Излизането им от познатата им мултиетническа среда в друга, довежда до межкултурни отношения, които да имат непозната за индивида специфика, дори и между подобни етнически групи. Помежду си представителите на двете общности общуват успешно в рамките на познатата им сред, но нямат опита в комуникация с трета култура или със същите култури, но в различна социална среда (на пример от селото в града). Успешната межкултурна комуникация задава парадигма за общуване, но тя е невинаги приложима за всяка една чужда култура. В този смисъл може да се каже, че отново трябва да се приложи факторът повече опит в межкултурната комуникация, обаче вече с повече групи, а от друга – познаването на културните специфики на третата култура или социалната среда. Положителното е, че колкото повече култури се познават, толкова по-лесно се изгражда нова парадигма за успешна межкултурна комуникация с непозната култура. И отново, в основата винаги стои толерантното отношение към другостта на другия.

Всичко това е важно за училищна среда, но е и от особено значение и за етнологата, защото успешното навлизане в дадена етническа общност или по-специфична субетническа общност може да доведе до усещането, че умението за межкултурна комуникация се е повишило в генерален план. В действителност значителното подобрене е само на ниво межкултурната комуникация със специфичната етническа или субетническа общност, докато генералното умение за межкултурна комуникация се е подобрило само до такава степен, че вече има опит от изграждането на успешна парадигма за межкултурна комуникация. В този смисъл младите етнологи не бива да забравят смирение пред лицето на първите успехи в сферата на межкултурната комуникация.

След разглеждането на особеностите на межкултурната комуникация, идва ред и разглеждането на междуинституционалната комуникация, тъй като това е в основата на обекта на етнопсихологическото изследване. Достойно да се отбележи, че комуникацията между образователните институции е деликатна тема, защото е пряко свързана с административните задължения на всяка страна – от една страна на управляващите органи да изготвят необходимата документация и да упражняват контрол и наблюдение, докато изпълнителните институции – да изпълнят въпросните

административни задачи. В този смисъл, и двете страни имат интерес да кажат, че комуникацията е успешна, разбирайки че административният документно-оборот върви успешно между двете страни.

Въпросът за комуникацията не стига до тук обаче, защото проблемите с комуникацията не са в това дали административна документацията е налична, а опира главно до ползата и целесъобразността на наличната административна работа и съответно прехвърлянето на документи надолу и нагоре по веригата. Защото се случва да има документация, която се изисква или съществува, данни, които се събират, но реално не постигат желанния резултат. Подобни примери се разглеждат в рамките на интервютата на изследователския модул. На кратко важният въпрос е какво определя една комуникация като успешна и ефективна, а именно под „ефективна комуникация“ етнопсихологическото изследване определя не просто изпълнение на административни задължения и резултати, колкото адекватно на ценностите на конкретното общество.

4.1. Етапи и методи на етноложкото изследване

Етноложкото изследване се разделя на три етапа. Първият изследователски етап е този на включеното наблюдение, което се проведе април 2019 г., по проект финансиран от УНИЦЕФ и организиран от НПО „Отворено общество“. В рамките на проекта участвах като теренист, разпределен в с. Кукорево, община Тунджа, област Ямбол за 7 дена. Темата на проекта е социалното и психическото състояние на деца и ученици от ромски произход от 0-8-годишна възраст. Работата по проекта позволяваше разглеждането на образователната интеграция на учениците от ромската етническа общност и от по-голяма възраст. Този етап даде възможност да начертаят конкретни проблематики, които да бъдат разгледани етнопсихологическите маркери в системата на образователно взаимодействие у нас.

Вторият етап е на въпросниците, които са проведени посредством анкета за педагогически и непдагогически специалисти в училище, както и оценъчна карта за заинтересовани страни. Въпросниците са проведени в училища и области от цялата страна. Въпросният втори етап се провежда в рамките на проект, „Повишаване на капацитета на педагогическите специалисти и образователни медиатори за работа в мултикултурна среда“, финансиран от Оперативна програма „Наука и образование за интелигентен растеж“. Анкетите и оценъчната карта са проведени март, 2020 г. Темата на въпросниците е свързана с интеркултурното образование в училище.

Третият етап е този на етнологички интервюта. Този трети етап се проведе през целия период на изследването, но повечето интервюта бяха проведени в периода 06-10.2021 г., с отделни интервюта преди и след този период. На базата на направеното включено наблюдение и анализ от проведените въпросници, интервютата имат за цел да проверят и задълбочат заключенията. Интервютата се провеждат с експерти от МОН, РУО, общински служители, свързани с образованието, директори на образователни институции и експерти от неправителствени организации, отново свързани с образователната интеграция на учениците от ромската етническа общност. Един от фокусите е интервютата да се правят на възможно много места, като интервюта са правени от 5 области на страната, Бургас, Монтана, София-град, София-област, Ямбол.

4.2. Първи изследователски етап - включено наблюдение

Проект и методи. Включеното наблюдение се извърши в с. Кукорево, близо да гр. Ямбол, община Тунджа, откъдето по-горе са разгледани и няколко интервюта, а именно с директорите на детската градина и училището в селото. Включеното наблюдение се извърши август 2019 г., като част от проект НПО „Отворено общество“, финансиран от УНИЦЕФ, относно състоянието на ромското детство в България. В рамките на проекта в България се проведеха включени наблюдения от различни места в България с изразени гетоизирани структури. В рамките на проекта бяха разпределени в с. Кукорево, заедно с колега и етнолог от БАН, Стамен Кънев. Тук е мястото да благодаря на Кънев за безценната методическата и морална подкрепа, която оказва по време на включеното наблюдение.

Методологията на проекта имаше три нива на изследване на ромското детство. На първо време е анкетно проучване, което се прави сред ромите на избраните общности; второ, провеждане на фокус групи; и трето, самото включено наблюдение. Включеното наблюдение продължи 7 дена, като това, което го прави „включено“ и полезно бе, че нощувахме в къща на ромите от самата ромска общност в селото. Принципно подобна ситуация би помогнала за по-бързото навлизане в ромската общност, но поради стечение на обстоятелствата се оказа и форма на затруднение, което ще се разгледа по-долу. В рамките на проекта имаше възможност да правим интервюта с възрастни, но обекта ни на изследване, а именно децата и учениците от ромската етническа общност, можехме единствено да наблюдаваме, поради различни съображения, свързани с необходимостта от родителско съгласие, присъствие на

родител, подходяща обстановка, предразположение на детето, което предвид възрастта може да е променливо и др., така че като правило беше изведено само да бъдат наблюдавани. Възрастта на обследваните деца и ученици е в диапазона от 0-8-годишна възраст, което засяга предимно предучилищното образование и 1.-2. клас. Направени са 10 записа на интервюта, а също така са проведени и много неформални разговори с жители на селището. В рамките на включеното наблюдение обаче се натрупваха впечатления, които са свързани с учениците от ромската етническа група и в по-възрастните класове, които свободно ще бъдат приложени в настоящето етнопсихологическо изследване.

4.3. Втори изследователски етап - въпросници

Емпиричният анализ се допълва от анкетно проучване, направено по Проект №BG05M2OP001-3.017-0011, с наименование „Повишаване на капацитета на педагогическите специалисти и образователни медиатори за работа в мултикултурна среда“, финансиран от Оперативна програма „Наука и образование за интелигентен растеж“, съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейските структурни и инвестиционни фондове. В рамките на проекта участвах в качеството си на младши експерт, в направата и анализа на три анкети, които се проведоха март 2020 г. Анкетите се делят на такива за педагогически и непедагогически специалисти в детски градини; за педагогически и непедагогически специалисти в училища; и оценъчна карта за заинтересовани страни.

Под „непедагогически специалисти“ се има предвид образователните медиатори. Под „заинтересовани страни“ се има предвид главно родители и други членове на обществото, които по един или друг начин са ангажирани с образование. Анкетите са направени с училища, детски градини и заинтересовани страни от цялата страна и засягат темата за значението на интеркултурното образование в българското образование и подготовката на педагогическите специалисти в областта на интеркултурното образование. Бройката на анкетите са 421, като се разпределят 112 анкети на заинтересовани страни, 145 на специалисти от детски градини и на 164 на специалисти от училищата. Във връзка с предмета и обекта на настоящето етнопсихологическо изследване се разглеждат анкетата за специалистите от училище и оценъчната карта за заинтересованите страни.

4.4. Трети изследователски етап - интервюта

Етнографските интервютата са проведени в периода 15.08.2019-02.03.2022 г. Те

се проведеха с директори и началници на образователни институции, експерти, администрация, свързана с образованието и представители на неправителствени организации, които са свързани с образователната интеграция на ученици от ромската етническа общност. Темата на интервютата бе да се проследи координацията между образователните институции и образователните институции и неправителствения сектор, отново по отношение на образователната интеграция на учениците от ромската етническа общност в България.

Настоящият трети изследователски етап включва четиридесет и пет дълбочинни интервюта от различни места в страната по етнографски подход. Тези интервюта включват директори на образователни институции, в това число училища, детски градини, центрове за подпомагане на личностното развитие (ЦПЛР) и регионални центрове за подкрепа на процеса на приобщаващо образование (РЦПППО).

Интервютата се проведеха в селищата Кукорево, Долни Цибър, Вълчедръм, Лом, Бургас, София, Горна Малина. Включването на директори на детски градини не противоречи на зададената тема за училищно образование, защото детските градини поставят основите за бъдещите ученици, а втори важен аспект е именно координацията между училището и детската градина. Разбира се, поради естеството на самия метод, интервютата с директорите на детски градини включват и координацията и отношенията между детската градина и другите институции, било то община или МОН.

Втори тип интервюта са правени с представители на различни дирекции на Министерството на образованието, дирекции Политики за стратегическо развитие, квалификация и кариерно развитие, Приобщаващо образование и Учебници и училищна документация, началници на Регионални управления по образованието (РУО), РУО София-град, както и представители на образователната администрация, в това число и администрация от общините, отнасяща се до образованието. Третият тип интервюта се проведени с представители на неправителствени организации (НПО), които са свързани с образованието на ромската етническа общност. Организациите са разгледани поименно по-долу. Интервютата са проведени в градове и села в областите София-град, София-област Бургас, Монтана и Ямбол, като стремежът е бил да има образователни институции и други административни представители от столица, големи градове, малки градове и села равномерно. Втори аспект, към който има стремеж за равномерно представяне на училищата в неформалните категории на елитни, масови и маргинализирани училища.

Третият изследователски етап разглежда първо методическите особености на

избрания подход, преглед на проведените интервюта, а после и сравнителен анализ на получената информация тематично, което дава възможност за сравнителен анализ между институциите от даден тип и по локация. Сред интервютата не са представени образователни институции от частния сектор, защото изследването се фокусира върху държавните и общинските образователни институции. Предвид и темата на етнопсихологическото изследване са разглеждани райони и образователни институции, в които учениците от ромската етническа общност са представени частично или изцяло. Разгледани са и образователни институции, в които би следвало да има ромско представителство, с оглед демографската картина, но такова липсва по една или друга причина. В този смисъл не са разглеждани райони и образователни институции, в които е представена турската етническа общност или други по-малки етнически общности или групи в страната.

ИЗВОДИ

Вследствие на проведеното етнопсихологическо изследване са прогнозирани и формулирани ограничения и възможности, спрямо предложения теоретико-емпиричен модел за превенция на неравен достъп до качествено образование. В теоретико-емпиричният модел са предложени концепти на рефлексивния подход за качествено образование на ученици в неравностойно етно-социално положение от ромско произход.

Извършен е ситуационен анализ на теоретични модели, подходи и практики за координационно-образователни политики в България, в периода 1989-2019, по отношение на образователната интеграция на ученици от ромски произход в България. Поставените задачи на етнопсихологическото изследване са реализирани в последователност, както следва:

1. SWOT анализ на европейски и български нормативни и пожелателни документи, свързани с училищното образование на ромската етническа общност в България в изследвания времеви период. Той се характеризира с промяна на управленски подходи в образователната ни система на етапа на прехода при промяна на учебни планове и програми. Разработен и внедрен е нов закон за предучилищното и училищно образование в периода 2011-2016 г. и оповестен, като национална политика през 2016 г. В периода 2012-2017 г. са разработени са 18 държавни образователни стандарта, в качеството си на наредби, следващи закона за предучилищното и

училищно образование. Сред силните страни са разработването на държавен образователен стандарт по интеркултурно образование, който в последствие се реструктурира в държавен образователен стандарт по „Гражданско, здравно, екологично и интеркултурно образование“. Това довежда до определени координационно-образователни рискове в образователните институции от това да не се отчитат спецификата на интеркултурната образователна среда в обособени по етнически признак (фактологично, дискриминационно и на регионален принцип) училища. Друг своеобразен проблем е това, че не се посочват критерии и показатели за мониторинг и инспектиране на тези образователни институции. Налице е стандарт, който поставя необходимите цели и резултати, но липсва все още стандарт, който да разглежда процеса на интеркултурно образование. Необходимо е да бъде посочен конкретен етнопсихологически подход за взаимодействие на учителя с учениците в интеркултурна образователна среда. Съществува също така неяснота в използвания терминологичен апарат на равнище МОН, относно прилаганите координационно-образователни подходи в интеркултурна и/или мултикултурна/мултиетническа образователна среда. Не се отчита и факторът на статичност в понятието мултиетническа и мултикултурна образователна среда, което ни дава една моментна картина на етническото многообразие в конкретната образователна институция, но не предлага динамика на типологията на взаимоотношенията между институциите в сферата на българското образование във външен етнопсихологически план, както и типологията на взаимоотношенията между всички адресати в системата на българското образование във вътрешен етнопсихологически план.

Предлагам на равнище МОН да се извърши експертен анализ от ъгъла на двата основни критерия: измеримост и координация (вътрешна и външна) на държавния образователен стандарт, Наредба №13 в частта интеркултурно образование и евентуално да се отдели, като самостоятелен стандарт, както е бил предварителният замисъл (2012).

Фигура 1. Институционални проекции на образованието като социална дейност

Извършеният теоретичен анализ на етнологички източници за спецификата на ромската етническа общност в България, доказват необходимостта от внедряването на етнопсихологически и етнопедagogически подходи на равнище координационно-образователна политика на ниво конкретен регион и селище, спрямо спецификата на модела на образователна политика на конкретното училище, кодирана в неговата стратегия за развитие. Изследванията в план етнология, ясно дефинират необходимостта от съобразяване с ценностните ориентации на конкретните етнически групи, познаване на тяхната култура и типология на взаимоотношения в моноетническа и мултиетническа образователна среда. Това не се отчита в координационните стратегии и програми за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства на регионална равнище. Необходим е контрол върху координационно-образователните механизми за осъществяване на приетата през 2012 г. национална програма, която се превръща в директивен български документ –

Национален съвет за сътрудничество по етническите и интеграционните въпроси (НССЕИВ) към Министерски съвет на Република България. Той е структуриран по следните личностни проекции.

На базата на проведеното етнопсихологопедагогическо изследване предлагам следните приоритети в координационно-образователен план:

- Развитие на училищното образование в съответствие с постигането на качествено, приобщаващо, справедливо и продължаващо през целия живот образование;

- Компетентностно-ориентирана базисна образователна политика;
- Етнопедагогически и етнопсихологически подходи за образователна интеграция на учениците от уязвими етнически общности и групи.

Принципите целепологат етнопсихологическите маркери за реализиране на успешна координационно-образователна политика, а именно:

- Ценностно-ориентиран принцип;
- Принцип на межкултурната рефлексия;
- Принцип на равнопоставеност и социално включване, чрез технологична образователна интеграция;
- Принцип на превенция и недопускане на дискриминация.

Вследствие на анализирания дълбочинни интервюта с представители на образователни институции, администрация и неправителствени организации, които имат отношение към образователната интеграция на ученици от ромски произход в България, се констатира следното:

- ✓ Глобалните и европейските визии за образование с хоризонт до 2030 година намират отражение в детайлизираната стратегия на Приоритет „Образование и умения“ е разгърната в самата НПР БГ2030, приета с Протокол №67 на Министерския съвет от 02.12.2020 година;

- ✓ В рамките на Приоритет 1 „Образование и умения“ са представени пет подприоритета, като към всеки подприоритет са посочени области на въздействие; международно измерими индикатори за проследяване на напредъка; съотносимост към целите за устойчиво развитие и индикативен размер за необходимите за това средства;

✓ Принципът, който е използван при структурирането на Приоритет 1 „Образование и умения“ е цялостен. Това предполага прилагане на политики в контекста на единна всеобхватна концепция за развитието на образованието;

✓ Въздействията от политиките е необходимо да бъдат широкоспектърни и синхронизирани. Относно интеркултурното образование и успешното социално включване на уязвимите етнически групи в образованието в посочения проект са кодирани следните целеполагащи аспекти:

- Приложение на мерки за обхващане и трайно приобщаване на деца и ученици в процеса на образование;
- Превенция на отпадането на деца и ученици от образователната система;
- Осигуряване на равен достъп до предучилищно и училищно образование, чрез преодоляване на демографски, социалноикономически и **културни бариери**;
- Мерки за формиране на граждански и социално емоционални умения, практически ориентирани знания и умения за развиване на творческо и критично мислене, чрез базисна компетентностно-ориентирана образователна политика;
- Усъвършенстване на възпитателната работа, което се реализира чрез прилагане на ценностно-ориентирани подходи;

В пълен синхрон с Приоритет 1 „Образование и умения“ е проектът на Стратегическа рамка за развитие на образованието, обучението и ученето в Република България за периода от 2021 до 2030 година. Интеркултурната перспектива в този документ е разгърната в по-широк целеполагащ аспект, като стремеж за формиране на ценности и превръщането им в **ценностно-ориентирано поведение**. Вторият елемент е осигуряване на благоприятна и позитивна **интеркултурна образователна среда** за всяко дете и ученик в условията на междукултурна рефлексия, уважение към културното многообразие и **недопускане на дискриминация**. Предвиждат се и конкретни политики за формиране на **компетентности** у децата и учениците за **интеркултурен диалог**, разбиране и оценяване на **културното многообразие**, както и за подкрепа на **личностно развитие** на деца и ученици от уязвими групи.

Въз основа на извършеният анализ от интервютата предлагам следните стратегически цели за извършване на координационно-образователна политика в посока:

- Подкрепа за ценностно-ориентирана образователна интеграция на деца и ученици от етническите малцинства;
- Компетентностно-ориентирано качествено образование за деца и ученици от етническите малцинства;
- Утвърждаване на интеркултурното образование като неотменна част от процеса на модернизация на българската образователна система;
- Съхраняване и развиване на културната идентичност на децата и учениците от етническите малцинства.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Настоящото етнопсихологическо изследване е взело предвид комбинация от фактори, като продължителната демографска криза в България, както и възможностите за образователна интеграция на уязвимите групи и по-специално маргинализираните групи от ромската етническа общност. Подобна образователна интеграция на учениците от ромската етническа общност дава възможност за по-успешна социална интеграция на същото население и постепенно подобряване на жизнения стандарт на въпросното население, така че на първо време да отговаря на европейските изисквания за минимум, а оттам и да расте. Оттук държавата получава икономически ползи, като по-активно гражданско население. Съществуват и социални ползи, относно стандарта на живот на гражданско население.

С оглед на тази актуалност, поставената **цел** на етнопсихологическото изследването е разкриване на ограничения, довеждащи до неравен достъп до качествено образование за ученици в неравностойно етно-социално положение от ромско произход и изграждане на теоретико-емпиричен модел, базиран на рефлексивния подход, който цели утвърждаване на споменатия равен достъп до качествено образование. **Конкретната цел** е извършване на ситуационен анализ на модели и практики за координационно-образователни политики в България, в периода 1989-2019, по отношение на образователната интеграция на ученици от ромски произход в България.

С оглед изпълнението на поставените цели, се определи и **обектът** на етнопсихологическото изследване, а именно етнопсихологическите основания на провежданите координационни образователни политики, по отношение на образователната интеграция на ученици от ромски произход в България в дирекциите на Министерството на образованието и науката (МОН), образователни институции и неправителствени организации, чиято дейност отново е свързана с образователната интеграция на ученици от ромски произход в България. **Предметът** пък на етнопсихологическото изследването са рефлексивни основания за разработване на етнопсихологически модел на координация в и между образователните институции, по отношение на ромската етническа общност в България, базиран на теоретико-емпиричен анализ и основан на рефлексивния подход.

С цел изпълнение на поставените цели, в рамките на етнопсихологическото изследване се извърши SWOT анализ на европейски и български нормативни и пожелателни документи, свързани с училищното образование на ромската етническа общност в България. Етнопсихологическото изследване установи, че нормативната уредба, отнасяща се до образователната интеграция на ученици от ромската етническа общност, претърпява значителни подобрения в периода 1989-2019 г., като особено положителни са промените след 2016 г., с излизането на новия закон (ЗПУО) и прилежащите му държавни образователни стандарти. Пример за това преходът в политиката за образователна интеграция от приемни образователни институции към такава на уязвими групи, която не адресира ромската етническа общност на етнически принцип, а на социален такъв. В рамките на етнопсихологическото изследване се счита, че това не е теоретично най-демократичното решение, но рефлексивен анализ на обществената нагласа спрямо ромската етническа общност показва, че това е добро решение за настоящите обществени нагласи, т.е. от практическа гледна точка. Въпреки тези успехи, нормативната уредба може и се прецизира, което е нормално предвид факта, че е необходимо време, за да установи кое работи и кое е необходимо да се промени, премахне или допълни.

Примери за това са ситуации, в които нормативната уредба и практиката сериозно се разминават. Конкретен пример за това бе установен, по отношение на методическата подкрепа на учителите, като само на едно училище се откри, че системата с учителите-наставници се осъществява. Този въпрос е ключов за етнопсихологическото изследване, защото методическата подкрепа на учителите дава възможност за по-пълно изпълнение на нормативните документи и съответно до по-добра образователна интеграция на учениците от етническите малцинства. Предложеното от етнопсихологическото изследване решение е да се намалят функциите на РУО, като се премахнат вменените им методически задължения. Същото да се предприеме и по отношение на главните учители. Наместо това методическата подкрепа да бъде оставена в ръцете на учителите-наставници, а също така и да бъде изградена длъжност на учител-методист, който да има подобен статут на този на главния учител и да работи с по-малък норматив, по примера на директорските длъжности, за да има възможност да влиза и да осигурява методическа подкрепа на учителите, в продължение на цялата учебна година.

По отношение на това действително да се прилага нормативното задължение за наличие на учители-наставници за всички новоназначени учители, които нямат опит в образователната система или са прекъснали за период по-дълъг от две години, е необходимо да увеличи капацитета на НИО. По този начин НИО ще има възможност да изпълнява по-добре своите задължения и съответно да контролира и санкционира там, където нормативната уредба не се изпълнява в своята цялост.

Друг подобен сблъсък между теорията и практиката, за етнопсихологическото изследване, е въпросът с възможността учениците от 1.-4. клас да повтарят клас. Теоретично е обосновано учениците от 1.-4. клас да не повтарят, но в практиката това довежда до разнообразие от проблеми, като намаляване на мотивацията на всички ученици, приучаване на конформизъм у някои ученици, продължаване в прогимназиален курс с основни пропуски в знанията, които довеждат до огромни обучителни затруднения и намаляване на ефективността на обучението. Като краен резултат се стига до това ученици в 5. клас, които имат огромни образователни дефицити, да трябва да повтарят класа си, за да наваксат предходни години. В този смисъл трябва да се отбележи, че решението на нормативната уредба да се избегне тези проблеми, а именно чрез допълнително обучение към общата подкрепа, не дава желаните резултати, а именно да мотивират учениците, които изостават и да компенсират образователните им затруднения. Подобна е и ситуацията на липсата на възможност за повтаряне на ученици със СОП, което макар и да е положително да бъде така, вероятно няма да се даде възможност за по-лесно прехвърляне на ученици, които не успяват да покрият индивидуалните си планове, към помощни училища и обратно.

Етнопсихологическото изследване извърши и теоретичен анализ на етноложки източници за спецификата на ромската етническа общност в България. На базата на въпросния анализ се установи необходимостта от прилагане на рефлексивен и ценностно-ориентиран подход при осъществяване на процеса на образователна интеграция на учениците от ромската етническа общност. Необходимостта от прилагането на тези подходи се обуславя от разнородният характер на ромската етническа общност, разделяща се на множество субетнически групи, които имат свои специфични характеристики, които е необходимо да се вземат предвид при осъществяване на образователната интеграция.

Изводите от теоретичния анализ се потвърдиха и от резултатите на извършения емпиричен анализ от проведено включено наблюдение, по отношение на

образователната интеграция на ученици от ромски произход в България. В рамките на въпросното изследване се затвърди идеята, за необходимостта от познаване на културните, социалните и прочее специфики на специфичната ромска субетническа група, с цел по-доброто осъществяване на образователната интеграция. Анализът регистрира наличие на вторична образователна сегрегация, която се изразява в това децата и учениците в селото, които са от български етнически произход, тенденциозно да отиват в образователни институции в близкия до селото град.

Като основен извод е, че образователната интеграция до голяма степен от този първи етап на изследователския модул, се установи и на практика закономерността, че образователната интеграция, а оттам и социалната такава, се отнася в пряка зависимост от социално-финансовото положение на етническата група. В рамките на селото се наблюдават две ромски етнически групи, които не се различават културно, а само социално-финансово едната е по-богата, на ниво, което може да се опише като средна класа, а втората е маргинализирана и в значително по-тежко социално-финансово положение. Първата от тези две групи е значително по-добре интегрирана, както по отношение на образованието, така и по отношение на обществото, докато втората среща по-големи трудности. Връзката е и обратна – по-слабата образователна интеграция пък влияе негативно социално-финансовото и съответно бъдещето и просперирането на учениците е силно ограничено.

Етнопсихологическото изследване извърши емпиричен анализ на проведени въпросници сред педагогически и непедагогически специалисти от училища и проведена оценка на заинтересовани страни в България, по отношение на межкултурното образование. Емпиричният анализ показва, че българският учител осъзнава интеркултурното образование като приоритет в сферата на образователната интеграция, но в същото време не познава добре нормативната уредба. Анализът разкрива и необходимостта от продължаваща квалификация на българския учител в сферата на межкултурното образование.

Етнопсихологическото изследване извърши емпиричен анализ на проведени дълбочинни интервюта с представители на образователни институции, администрация и неправителствени организации, които имат отношение към образователната интеграция на ученици от ромски произход в България. На базата на въпросните интервюта се установиха вече споменатите разминавания в нормативната уредба и осъществяваната практика по места, като за някои се дадоха конкретни предложения за

промяна, а на други се заключи че настоящото положение е оптималното, предвид етнопсихологическата рефлексивна картина в България към 2022. Въпросният анализ стигна до извода, че ситуацията на конкретните образователни институции са различни и те в различна степен имат успех да приложат нормативната уредба, което отново потвърждава необходимостта от личностен и ценностно-ориентиран подход. В този смисъл и трябва да се отбележи, че политиката на постепенна образователна децентрализация е полезна, но все още се нуждае от време и контрол, за да развие пълния си потенциал.

На базата на тези резултати и заключения, етнопсихологическото изследване потвърждава работната **хипотеза**. Координацията в училищното образование, по отношение на ученици в неравностойно етно-социално положение, може да бъде подобрена, посредством внедряване на рефлексивния подход, като това вече се осъществява на различните места с различна успеваемост.

В перспектива моите изследвания ще бъдат насочени към:

- Прилагането на рефлексивния подход в рамките на образователното взаимодействие в межкултурна среда;
- Стимулиране на успешна межкултурна комуникация сред учители и ученици, посредством прилагане на рефлексивния и ценностно-ориентиран подход;
- Задълбочаване на теоретичните знанията на анализа на нормативната уредба по отношение на образователната интеграция на учениците от ромската етническа общност;
- Анализирание на емпиричните изследвания, относно координационно-образователните политики между образователните институции и неправителствения сектор в България, по отношение на образователната интеграция на ромската етническа общност в България;
- Анализирание на възможностите за оптимизация на текстовете на нормативната уредба, по отношение на образователната интеграция на учениците от ромската етническа общност;
- Експериментално прилагане на теоретико-емпиричния модел.

В заключение на достигнатите изводи от етнопсихологическото изследване, може да се обобщи, че задълбочаването и прилагането на теоретико-емпиричния модел, съобразен теоретичните анализи, експертните оценки и емпиричните резултати, ще спомогне подобряването на образователната интеграция на учениците от ромската

етническа общност и по-специално тези, които са в социално-икономическо неравностойно положение. Това от своя страна ще има възможност да подобри тяхната обществена интеграция и постепенното постигане на межкултурна рефлексия, спрямо межкултурно съжителство в България.

ПРИНОСИ

Приноси на дисертационното изследване с научно-теоретичен характер:

✓ Разработен е етнопсихологически теоретико-емпиричен модел на координационно-образователни политики, по отношение на образователната интеграция на учениците от ромската етническа общност в България;

✓ Извършен е SWOT анализ на европейски и български нормативни и пожелателни документи, свързани с училищното образование на ромската етническа общност в България за периода 1989-2019;

✓ Извършен теоретичен анализ на етноложки източници за спецификата на ромската етническа общност в България.

Приноси на дисертационното изследване с приложно-практически характер:

✓ Извършен емпиричен анализ на включено наблюдение в с. Кукорево, община Тунджа, област Ямбол, април 2019 г., което осигурява срез на рефлексивна картина на децата и учениците от ромската етническа общност, през призмата на практическите трудности за осъществяване на тяхната образователна интеграция;

✓ Разработен е диагностичен инструментариум - система от относително самостоятелни, но органично свързани критерии за емпиричното изучаване на професионалните и личностни компетентности на педагогически и непедагогически специалисти (образователни медиатори) в интеркултурна образователна среда.

✓ Извършено диагностично проучване сред педагогически и непедагогически специалисти (образователни медиатори) в училище, както и сред заинтересовани страни от цялата страна, приложението на държавният образователен стандарт по интеркултурно образование, Наредба №13 (ГЗЕИО) и образователни политика на МОН в интеркултурна среда.

✓ Извършени са и дълбочинни интервюта с експерти, директори и началници на образователни институции, както и директори и експерти на организации от неправителствения сектор, във връзка с образователната интеграция на учениците от ромската етническа общност в България.

ПУБЛИКАЦИИ

Ангелов, К. „Емпиричен анализ на предизвикателствата на политиката за превенция на ранното отпадане на учениците от училище.“ Сборник научни трудове от научно-практическа конференция „Предизвикателствата на съвременното и качеството на образование“. гр. Шумен, Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“, септември 2019 г.

Ангелов, К. „Емпиричен анализ на предизвикателствата на политиката за превенция на ранното отпадане на учениците от училище.“ Шестнадесета национална младежка научно-практическа конференция 2019 г. Сборник доклади. гр. София, 07-08.11.2019 г. Национален дом на науката и техниката.

Ангелов, К. „Образователни координационни политики за ромите в България (2016-2020)“ Анамнеза. <http://www.anamnesis.info/node/1683>

Koleva, I., Petkova, E., Legurska, M. & Angelov, K. (2021). Intercultural Projections of Bulgarian Preschool Education. Journal of Social and Humanities Sciences Research, 8(74), 2458-2476. <http://www.jshsr.org/DergiTamDetay.aspx?ID=2668>

ENGLISH ABSTRACT

The Ph.D. research studies **A Ethnopsychological Model of Coordination-Education Policy in Bulgaria (1989-2019)**. The Introduction presents the significance of the research as well as the goals, objectives, subject, object, hypothesis and methodology of the dissertation. The goal of the ethnopsychological research is to reveal the limiting factors, leading to educational inequality for Roma students in Bulgaria who are in unequitable ethno-social position. In addition to this, the goal aims to develop a model, based on the reflective approach, which addresses equitable access to quality education.

The first three chapters are the theoretical basis of the ethnopsychological research. The **first chapter** of the dissertation presents a situational analysis of models and practices of coordination-educational policy in Bulgaria in the given time frame, in the field of educational integration of Roma students in the state. **Second chapter** analyses the coordination-educational policies in Bulgaria (1989-2019), by using a SWOT analysis. **Third chapter** focuses on the cultural specifics of the Roma ethnic community in Bulgaria which are related to its educational integration. The method used in this chapter is theoretical analysis of ethnological researches.

The **fourth chapter** presents the empirical research of the Ph.D. thesis in three stages. The first one represents a participant observation in a Bulgarian village with established Roma communities. The second stage undergoes two questionnaires concerning the intercultural education. The first target group are the school pedagogical and unpedagogical specialists (educational mediators) from across Bulgaria, whereas the second target group are the school communities. The third stage is ethnographic interviews with principals of different educational institutions, experts from the Bulgarian Ministry of Education and Science and experts from nongovernment organizations. The topic of these interviews is institutional educational coordination in the field of educational integration of Roma students.

The **conclusion** of the Ph.D. research is that in the period of 1989-2019 Bulgarian education system has increasingly integrated options for educational integration of Roma students, which have been implemented to different degrees in Bulgarian schools. The Ph.D. also outlines the need and ways of increasing the coordination between educational institutions in terms of educational integration of Roma students.

CONTENT

INTRODUCTION.....
CHAPTER ONE. MODELS AND PRACTICES OF COORDINATION-EDUCATIONAL POLICY IN BULGARIA (1989-2019) (ethnopsychological ground for educational interaction)
CHAPTER TWO. COORDINATION-EDUCATIONAL ANALYSIS OF POLICIS IN BULGARIA (1989-2019) (ethnopsychological ground for educational interaction with Roma students)
CHAPTER THREE. CULTURAL SPECIFICS OF THE ROMA ETHNIC COMMUNITY IN BULGARIA (ethnopsychological ground for educational interaction)
CHAPTER FOUR. Empirical research: ETHNOPSYCHOLOGICAL MODEL OF COORDINATION-EDUCATIONAL POLICY FOR EDUCATIONAL INTEGRATION OF ROMA STUDENTS
RESULTS.....
CONCLUSION
CONTRIBUTION.....
PUBLICATIONS.....
ENGLISH ABSTRACT